

ІДЕЇ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ К.Д. УШИНСЬКОГО В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

О.М. Жаданова

Проаналізовані ідеї духовно-морального виховання К.Д. Ушинського та їхній розвиток у творчості українських громадських діячів та педагогів другої половини ХІХ ст.

Проанализированы идеи духовно-морального воспитания К.Д. Ушинского в творчестве украинских общественных деятелей и педагогов второй половины ХІХ ст.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями

Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського знаходили відгук у творчості та освітній діяльності вітчизняних діячів культури та педагогічної науки. Особливий інтерес для нас у цьому сенсі мають твори представників української культури та освіти другої половини ХІХ ст., серед яких – славетні імена Т. Шевченка, М. Пирогова, М. Корфа та інших. Співзвуччя змін в освітній практиці досліджуваного періоду із сучасним реформуванням освіти змушує нас звернутись до вивчення теоретичної спадщини послідовників К.Д. Ушинського в Україні.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Комплексне дослідження інтерпретування педагогічних ідей духовно-морального виховання К.Д.Ушинського його послідовниками та педагогами в Україні у другій половині ХІХ ст. до даного часу в науково-педагогічній літературі ще не проводилося.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор

Водночас слід зазначити, що окремі його аспекти знайшли своє відображення в історіографії першого десятиріччя ХХІ ст. – Т. Пінчук та

М. Серебрянської, Е. Салтанова, І. Торопової, С. Чернікова та ін. [1]. Вони були враховані при визначенні мети та завдань статті, при розгляді та використанні методологічних підходів.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Авторка спиралася на дослідження попередників і визначила основну ціль свого дослідження – провести аналіз духовно-моральних поглядів К.Д. Ушинського в педагогічній історіографії прихильників та послідовників видатного педагога повного періоду, які були прихильниками або займалися теорією та практикою освітньої та виховної роботи на теренах підросійської України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

При розгляді творчості К.Д. Ушинського в творах його українських однодумців, прихильників і послідовників можна визначити різноманіття праць не тільки педагогів України, а й визначних діячів українського національного руху, які в більшій чи в меншій мірі пропагували світову, передову педагогічну спадщину, до якої належав і великий педагог – К.Д. Ушинський.

Зазначимо, що одним з перших однодумців Костянтина Дмитровича до аналізу освітянської діяльності залучився Т.Шевченко (1814-1861 рр.). Ідеї всебічного розвитку особистості поет поділяв на розумове виховання («Щоб не втратити суто людського і за всіх обставин лишатися людиною, є лише один порятунок – освіта, навчання. Хто полюбить книгу, той далеко піде в своєму розвитку»); моральне виховання (виховання в душі гуманності і патріотизму. Сумною є картина, «коли з великим генієм не поєднана велика розумна доброчесність»); естетичне виховання («прихильники прекрасного» рідко бувають поганими людьми, музика облагороджує людські почуття і серце, «допомагає дожити до старості фізичної і зберегти всю юнацьку свіжість духовну»); трудове виховання («людина працююча – найщасливіша людина в світі»). Людина, не навчена трудитись, перетворюється у вмістилище огидних вад. «Немає мерзенності, ницості, на яку б вона не була здатна» [2].

Особливе місце в педагогічній спадщині Т. Шевченка відводиться народній педагогіці, а саме вивченню рідної мови та її викладанню. У своїй творчості він, як і К.Д. Ушинський, широко використовував елементи народної педагогіки, правила і неписані закони народної моралі, що передавалися від покоління до покоління через менталітет народу. «Будучи

складовою частиною духовної культури народу, виразником народних уявлень про ідеал всебічно розвиненої, гуманної, працелюбної людини, захисника своєї Батьківщини, народна педагогіка утверджувала найдемократичніші принципи виховання» [3]. Ці ж принципи у своїх творах утверджує і Т.Шевченко.

На процес українського національного відродження у галузі педагогічної науки значно вплинули творчі доробки М. Пирогова. Працюючи на Україні попечителем Одеського (1856-1858 рр.), а потім Київського (1858-1861 рр.) учбових округів, він зробив великий внесок у розвиток шкільної справи не лише на Україні, а й в усій Російській імперії пореформеного періоду.

У своїх творах «Питання життя», «Чи треба сікти дітей і сікти їх у присутності інших дітей», «Чого ми бажаємо», «Університетське питання» М. Пирогов виклав загальнопедагогічні ідеї, метою яких було «формування істинних людей». До цих ідей М.Пирогов відносив: «1) загальнолюдське виховання. Виховання істинних людей з розвиненими здібностями, свободою думки, здатних до самопізнання і самопожертви, натхнення і співчуття; 2) загальна безстанова освіта. Необхідно прийняти за аксіому, однаково важливу у педагогічному і моральному, і у державному відношенні, що навчання до певного віку має бути одне й те ж саме для всіх станів; 3) проблеми дисципліни. Найбільш дієвим засобом поліпшення моралі у навчальних закладах, найкращим вихователем є наука і учитель, який знає свою справу. Різка є занадто грубим і насильницьким інструментом для збудження сорому, вона не виправляє, а тільки прикриває внутрішню зіпсованість» [4].

Визначення шляхів формування справжніх людей є одним із важливих питань життя, вказував М. Пирогов. Як і К.Д. Ушинський, він вважав моральне виховання підростаючого покоління у процесі здобуття в середній школі загальної освіти головним чинником підготовки таких людей.

М. Пирогов розкрив свій ідеал «морально-наукового» та «істинно-людського виховання» і намітив не тільки програму морального вдосконалення підростаючого покоління, а й шляхи вдосконалення навчально-виховної діяльності школи та науково-дослідної педагогічної роботи.

Наслідуючи К.Д. Ушинського, М. Пирогов обґрунтував власну ідею «людяності у вихованні». Вимогу гуманного ставлення до дітей і

формування людяності у дитини, вимогу поважання її гідності, розвитку в неї кращих якостей людської особистості вчений-гуманіст одним із перших серед вітчизняних педагогів висунув як центральну [5].

Поняття виховання М. Пирогов розглядав досить широко і розумів його як загальнофілософське явище. Він вважав, що виховання повинне бути національним. На виховання справжньої людини впливають і її природні особливості, національний ідеал. Людина не в змозі і не повинна відмовлятися ні від своєї індивідуальності, ні від національності [6].

Важливо відмітити творче надбання відомого українського філософа, педагога П. Юркевича, який народився 16 лютого 1826 р. в багатодітній родині священика Миколаївської церкви села Ліпляве Золотоніського повіту Полтавської губернії (тепер Черкаська область). З дитинства майбутній учений виховувався в атмосфері обрядово-релігійних традицій рідної домівки, українського козацького села.

Тому зрозуміло, що свій виховний ідеал П. Юркевич вирішує з позиції гуманістично спрямованої християнської педагогіки. Мета виховання ґрунтується на врахуванні основоположеннях його засад: особливостей духу вихованця; необхідності виконання ним обов'язку стосовно церкви, родини, держави; його майбутнього покликання [7]. П.Юркевич наголошував: виховуй людину так, щоб у зрілому віці вона знала добро, любила добро, мала сили робити добро, - тобто формуй людину розумну, моральну і творчу [8].

Педагог, як і К.Д. Ушинський, заперечує освітньо-виховний ідеал, який нехтує духом народності й релігії. Педагогічна спроба створити таку людину подібна до спроб садівника, який, вирощуючи яблука, груші та вишні, намагається виростити ще й плід узагалі [9].

Як зазначають дослідники, П. Юркевич виходив з ідеї гармонії Істини, Краси, Добра, надавав виняткового значення взаємодії, узгодженості всіх сторін виховання. Душа, вважав педагог, має три основні здатності: пізнання, почуття, волі. Саме вони відповідають покликанню до істини, до краси, до добра. П. Юркевич називав їх – Розум, Серце, Воля. Узгодженість цих царин людської особистості вчений виражає формулою «знання ума, вдохновение сердца и энергии духа» [10].

Взаємозв'язок питань національної освіти з національною мовою одним з перших у вітчизняній педагогіці запропонував М. Корф (1834-1883 рр.), який належав до числа провідних діячів у галузі навчальної освіти другої половини XIX ст. У цьому сенсі він, як і К.Д. Ушинський,

виокремив виховну роль початкової освіти, зазначивши при цьому, що народне училище не готує ремісників чи землеробів, а виховує людей, а тому й повинно давати не спеціальну, а загальну початкову освіту, необхідну всякій людині, на який шлях її б не кинула доля [11]. Учитель повинен будувати уроки таким чином, щоб з їх змісту витікали моральні висновки, які діти чітко розуміли. Як і багато інших педагогів, М. Корф указував на велике виховне значення прикладу дорослих, особливо, вчителя. Слова та настанови вчителя, казав він, не мають своєї сили, якщо не підкріплені його власним прикладом, усією його поведінкою [12].

Значення вивчення рідної мови особливо гостро відчувалося на українських землях. Зокрема, М. Корф, який працював на Україні, окрім усього іншого, відстоював право на навчання українських дітей рідною мовою та розвивав думки К.Д. Ушинського про використання «національного елемента» в навчанні й вихованні [13].

За визначенням П. Каптерєва, М. Корф слідував традиціям К.Д. Ушинського стосовно принципу релігійності у вихованні. Зокрема, П. Каптерєв наводив тезу М. Корфа про те, що «я завжди був і завжди залишуся на боці релігійно-моральної школи, що розвивається, бо бажаю, щоб школа підготувала для життя людей, які усвідомлено віддані вченню Христову, усвідомлено ставляться до самих себе, як до свого ближнього та до світу Божого та ті, які усвідомлено люблять Христа» [14].

Х. Алчевська народилася 4 квітня 1841 р. в повітовому містечку Борзні Чернігівської губернії. У педагогічній теорії Х. Алчевська була послідовницею К.Д. Ушинського. Свої погляди на освіту й виховання вона виклала у великій мемуарній книзі «Передумане й пережите» та в численних публікаціях.

Х. Алчевська була одним з найактивніших і постійних учасників щотижневої суспільно-педагогічної газети «Школа и жизнь». На першій її сторінці часто містилися портрети К.Д. Ушинського, М.Пирогова та інших видатних педагогів. Разом з Х. Алчевською в актив цієї газети входили і такі відомі педагоги, послідовники К.Д. Ушинського, як Ц. Балталон, В. Вахтеров та Е. Вахтерова, Я. Гогешвілі, П. Каптеров, В. Костроміна, Т. Лубенець, О. Острогорський, Д. Тихомиров, М. Чехов, видатні вчені В. Бахтерєв, В.

Вернадський, А. Коні, М. Котляревський, Д. Овсянко-Куликовський, І. Павлов, Е. Тарле та ін. [15].

Як і К.Д. Ушинський, Х. Алчевська вважала навчальний та виховний процес двома складовими одного явища. Тому вона у теоретичних розробках вимагала вести навчання рідною мовою, послідовно та доступно. На практиці разом із іншими педагогами працювала над розробкою методичного документа під назвою: «Программы по всем предметам обучения в воскресной школе для взрослых и малолетних учащихся» (1885 р.), що складався із таких пунктів: 1) програма-план з предметів навчання в групах неписьменних; 2) програма з курсу російської мови для всіх груп недільної школи; 3) програма з читання для груп дорослих, які закінчили вивчення алфавіту (посібники: «Новая азбука» Л. Толстого; «Родное слово» К.Д. Ушинського, ч.2); 4) програма з пояснювального читання за «Книгой для первоначального чтения» В. Водовозова, ч.1 та «Детским миром» К.Д. Ушинського, ч.1; 5) програма з пояснювального читання для малолітніх, які засвоїли азбуку (посібники: «Родное слово» К.Д. Ушинського, ч.1, 2; «Новая азбука» Л.Толстого) тощо [16]. Разом із підготовкою навчальних посібників, програм Х. Алчевська, будучи послідовником К.Д. Ушинського, застосовує в недільній школі звуковий метод навчання, розроблений К.Д. Ушинським. Це підтверджується лекціями «Плани уроків за звуковим методом», прочитаних Х. Алчевською на педагогічних зборах 27 вересня 1893 року [17].

У Харківській недільній школі Х. Алчевської було започатковано метод пояснювального читання і бесіди. На підтвердження цього, як вказують дослідники, свідчить стаття К.Д. Ушинського «Недільні школи», в якій він пропонує привчати школярів до свідомого читання, яке у поєднанні з бесідами могло б розвивати «розум, серце і слово». Саме цих настанов дотримувалася Харківська недільна школа [18].

Послідовником К.Д. Ушинського був і Б. Грінченко (1863-1910 рр.), який зробив значний внесок у розвиток вітчизняної педагогіки. Узагальнюючи свій досвід роботи в школі та розвиваючи ідеї К.Д. Ушинського, він доводив, що тільки навчання рідною мовою, національна освіта і національна система виховання можуть принести користь народам. Ці думки він викладає в численних теоретичних працях – «Народні вчителі і українська школа» (1906 р.), «Якої нам треба школи» (1906 р.), «На беспросветном пути: об украинской школе» (1905 р.) та ін.

Зокрема, у статті «Народні вчителі і українська школа» він зазначав, що всім народам Росії треба волі для їхнього слова, всім треба національної народної школи. Навчання чужою мовою гальмує духовний розвиток дитини [19]. Метою народної школи, за Б.Грінченком, є: «Виховати розум дитини наскільки це посилено для народної школи, розвинути, зміцнити його, зробити дитину придатною до подальшої діяльності, тому що при сучасному стані речей саме в цій подальшій діяльності і полягає вся суть»..., охопити всіх дітей національною освітою [20].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Таким чином, розгляд ідей духовно-морального виховання К.Д. Ушинського в творчості визначених діячів і педагогів України другої половини XIX ст. дозволяє дійти висновку, що означена парадигма великого вітчизняного освітянина та вихователя знайшла своє відображення в працях однодумців, прихильників та послідовників його педагогічної теорії та практики. Основними складовими доробку українських втілювачів ідей К.Д. Ушинського постали народність, релігійність, рідна мова тощо.

Предметом подальших досліджень з даної проблематики може постати, по-перше, розширення складу українських педагогів, аналіз творчості

І. Тимківського, С. Миропольського, М. Левицького та ін.; по-друге, вивчення діяльності українських послідовників творчості великого педагога початку XX століття.

Література

1. Пінчук Т.С., Серебрянська М.І. Проблеми виховання та моралі у творчому доробку Т.Шевченка та Б.Грінченка / Т.С.Пінчук, М.І.Серебрянська // Освіта Донбасу. – 2002. - № 1. – С.41-45; Салтанов Е.Н. Трудовое и нравственное воспитание в педагогике К.Д.Ушинского / Е.Н.Салтанов // Педагогика. – 2004. - № 4. – С. 56-61; Торопова І. Ідея народності у вихованні (за творами К.Д.Ушинського та Ф.А.В.Дістервега) / Ірина Торопова // Рідна школа. – 2004. - № 3. – С. 66-67; Черніков С.Я. Проблема вдосконалення духовності особистості вчителя в працях видатного вітчизняного просвітника К.Ушинського / С.Я. Черніков // Освіта Донбасу. – 2005. - № 1. – С. 106-109 тощо.
2. Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А.А. Сбруєва, М.Ю.Рисіна. – Суми: Сум ДПУ, 2000. - С.94.
3. Пінчук Т.С., Серебрянська М.І. Вказ. праця. – С.43.
4. Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Вказ. Праця. - С.101.

5. Чорний В.П. Науково-педагогічна діяльність М.І.Пирогова: До 180-річчя з дня народження. – / В.П.Чорний. - К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – С.12.
6. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / А.М.Бойко, В.Д.Бардінова та ін.; Під заг. ред. А.М.Бойко – К.: ВД «Професіонал», 2004. – С. 107.
7. Юркевич П.Д. Читення о воспитании / П.Д.Юркевич. – М., 1865. – С.9.
8. Юркевич П.Д. Курс общей педагогике с приложениями / П.Д.Юркевич. – М., 1869. – С.30.
9. Українська педагогіка в персоналіях. У двох книгах. Книга перша Х-ХІХ століття / За ред. О.В.Сухомлинсько ї. – К. – Либідь, 2005. – С. 295.
10. Прищак М.Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина ХІХ – 20-ті роки ХХ століття): Монографія / М.Д.Прищак. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – С. 57.
11. Корф Н.А. Русская начальная школа / Н.А.Корф. – СПб: Изд-во Д.Е., 1870. – С.81.
12. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина ХІХ в. / Отв. ред. А.И.Пискунов. – М.: Педагогика, 1976. – С. 317-318.
13. Гаєвська Л. Микола Корф: Громадська й педагогічна діяльність / Л. Гаєвська. – Умань: РВЦ «Софія». - 2008. – С. 124.
14. Каптерев П.Ф. История русской педагогики / П.Ф.Каптерев. - Петроград, 1915. – С.429.
15. Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського. – К. – Вища школа, 1974. – С. 264-265.
16. Українська педагогіка в персоналіях. ... - С. 533.
17. Невідомий рукопис Х.Д.Алчевської з методики навчання грамоти // Початкова школа. - 1971. - № 6. – С.70.
18. Персоналії в історії національної педагогіки. ... – С. 224.
19. Артемова Л.В. Історія педагогіки України / Л.В.Артемова. – К., 2006. - С. 252-254.
20. Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Вказ. праця. - С.117.

Жаданова Олена Миколаївна - старший викладач кафедри історії і українознавства Луганського національного аграрного університету, аспірантка інституту педагогіки АПН України(м. Луганськ).

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Дзундза А.І.